

Usos i noves necessitats de gestió del temps a les llars catalanes amb fills i filles adolescents

Carme Gómez-Granell, directora del CIIMU (Institut d'Infància i Món Urbà)
Sandra Escapa, coordinadora de planificació i anàlisi del Pànel de Famílies i Infància,
CIIMU (Institut d'Infància i Món Urbà) i professora associada de Sociologia,
Universitat de Barcelona

Introducció

La família, com a institució social, ha experimentat un canvi extraordinari en els darrers anys a Catalunya. Aquesta mutació afecta múltiples dimensions, tant estructurals com de relació amb les dinàmiques quotidianes de la vida familiar. Les tendències de canvi acaben repercutint, d'una manera o altra, sobre els projectes vitals de les persones que componen la unitat familiar. Com a resultat d'aquestes transformacions, una de les preocupacions que les famílies amb fills i filles menors d'edat (o altres persones dependents) expressen més sovint, són les dificultats que tenen per a organitzar i coordinar de manera satisfactòria els espais i els temps en què es desenvolupa la seva vida quotidiana (treball remunerat i treball familiar de les persones adultes, escola dels infants, ús de transports, manteniment d'atencions als ascendents amb qui es viu o que viuen en una altra llar, manteniment de la llar, subministrament d'aliments i arranjaments domèstics, compres, visites mèdiques, ús d'altres serveis necessaris, necessitats de lleure i associació, etc.). Les seves vides són una cursa contínua contra el temps, per aconseguir organitzar i compartir temps i espais.

El temps dedicat per les mares, pares –i altres adults– a atendre necessitats emocionals i afectives dels seus fills i filles, a inculcar valors i transmetre coneixements, a fer un seguiment dels seus estudis i activitats d'oci o a incentivar comportaments apropiats és una inversió en el seu benestar present i futur. La quantitat i especialment la qualitat d'aquest temps és un dels determinants principals del benestar i del desenvolupament dels infants i adolescents i, per tant, de les seves oportunitats laborals i capacitat productiva futura. En aquest article, analitzem els principals reptes als quals s'enfronta la societat civil i l'Administració pública per a donar resposta a les problemàtiques del temps i evitar els possibles riscos i vulnerabilitat social que aquestes problemàtiques poden comportar. Per a fer-ho, analitzarem les dades del *Pànel de Famílies i Infància*, una enquesta longitudinal elaborada pel Consorci de l'Institut d'Infància i Món Urbà (CIIMU) per encàrrec de la Conselleria d'Acció Social i Ciutadania, que entrevista a una mostra representativa de 3.000 nois i noies de 12 a 16 anys (en el moment de la primera entrevista) i a una persona adulta de la seva família, preferentment la mare. Aquesta enquesta recull informació sobre diferents aspectes de la vida familiar: com s'organitzen mares i pares i fills/es per tal de cobrir les seves necessitats, materials i relacionals; quins són els "problemes" que resolen i quins són els suports que reclamen.

1. Nous temps, noves famílies

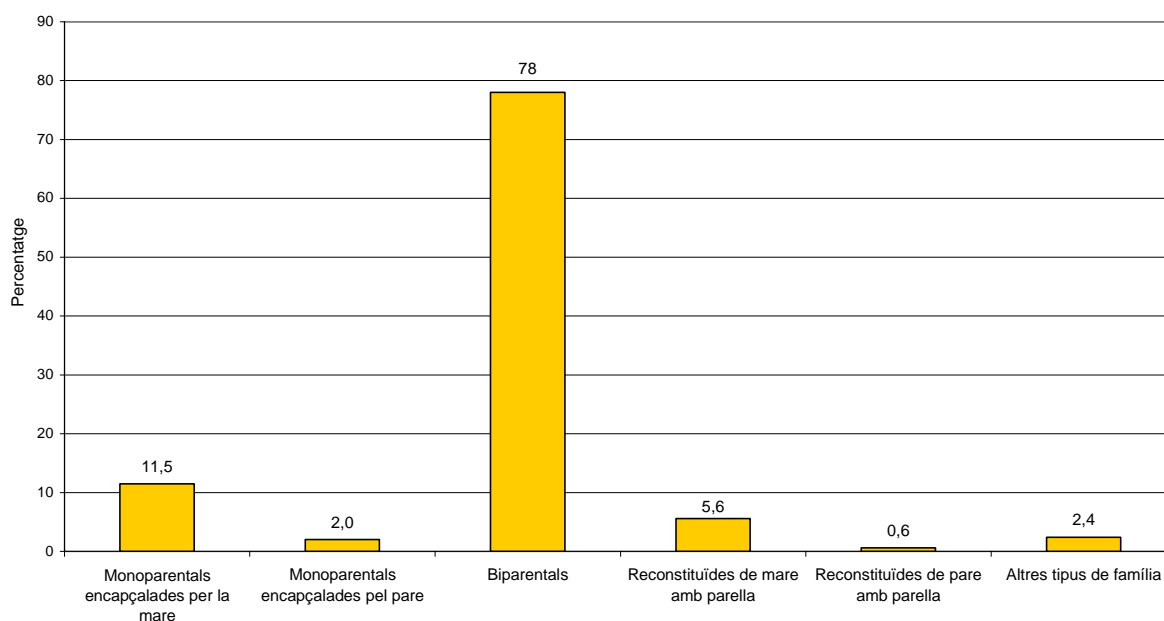
La societat i, en concret, la vida familiar, es troba immersa en un procés de grans transformacions que afecten diverses dimensions. En aquest context de canvis profunds l'organització del temps familiar i, en particular, el que afecta directament les relacions intergeneracionals s'ha tornat molt més complexa. En relació al passat, les dificultats més grans de gestió del temps són resultat de dos processos: els canvis produïts en l'estructura de les famílies i els canvis de rol dels membres de la llar.

En referència als canvis que s'han produït en l'estructura familiar, les famílies són cada vegada més reduïdes i plurals. Es fan més petites, com a conseqüència, d'una banda, de la disminució de la proporció de famílies nombroses –amb tres fills o més– i, de l'altra, de la tendència de les persones grans a mantenir la seva autonomia residencial. Les famílies biparentals continuen sent la forma familiar més habitual, però coexisteixen amb un nombre creixent de models de convivència. En particular, en els últims anys s'ha viscut un increment molt alt del nombre de famílies monoparentals, encapçalades per un sol progenitor, normalment la mare. Aquest augment de les famílies monoparentals és producte de l'increment extraordinari de les ruptures conjugals. En aquesta situació, un nombre creixent d'infants i joves passen etapes més o menys llargues de les seves vides a càrrec d'un

progenitor divorciat o separat i pot ser que, en algun moment de la seva vida, convisquin al costat d'una nova parella del seu progenitor –això és, en el si d'una família reconstituïda.

Segons les dades del *Pànel de Famílies i Infància*, el 78 % dels i les adolescents catalanes conviuen amb els seus dos progenitors i germans o germanes (família biparental), habitualment sense altres parents presents.¹ Els resultats posen de manifest que el 13,5 % dels adolescents viuen en nuclis monoparentals i el 6,2 % addicional, en famílies reconstituïdes, és a dir, que conviuen amb la parella del seu progenitor o progenitora (Gràfic 1).

Gràfic 1. Importància relativa dels diferents tipus de llars familiars dels i les adolescents. Catalunya 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

Aquesta proliferació de famílies monoparentals i reconstituïdes ens parla de noves realitats cada vegada més presents en la biografia dels menors: 1) la del divorci o separació dels progenitors, 2) l'existència de segones llars, on els i les adolescents passen períodes de la seva vida al costat del progenitor amb el qual no conviuen habitualment, i 3) la convivència amb noves parelles dels seus progenitors i amb germanastres – producte de les noves relacions establertes pels seus pares o mares. Les dades del *Pànel de Famílies i Infància* indiquen que el 16 % dels i les adolescents han viscut directament el procés de divorci o separació dels seus pares. Com a conseqüència d'això, el 8 % d'adolescents reconeixen que passen temps en una segona llar, amb el progenitor amb el qual no conviuen habitualment –i, en ocasions, la seva nova família. Els resultats de l'anàlisi evidencien també un increment extraordinari de la complexitat familiar. El 4 % dels i les adolescents declaren que conviuen amb germanastres, sigui a la llar on viuen habitualment o a la llar a la qual van més puntualment, per visitar el seu segon progenitor o progenitora o passar-hi temporades.

Pel que fa al segon procés de canvi, s'han produït transformacions considerables en el *rols que desenvolupen els membres de la llar*. El model familiar basat en una separació rígida de rols entre homes i dones (anomenat gràficament pels anglosaxons *breadwinner model*) ha estat reemplaçat per un model nou, en què els dos membres de la parella tenen

¹ Dins d'aquest grup, subsisteix un nombre apreciable de llars –el 7 % del total de llars– que acullen altres persones adultes, generalment avis o àvies.

una feina remunerada. A la pràctica, però, les modalitats d'integració en el mercat laboral d'homes i dones –les seves ocupacions, els seus salaris, les seves jornades, les possibilitats de promoció i les seves expectatives per equilibrar la vida personal, familiar i laboral– segueix diferenciant-se de forma significativa. Aquestes desigualtats deriven del fet que la feina remunerada de les dones s'ha inscrit en un règim d'organització del treball mercantil basat en pressupòsits i exigències del model de participació laboral dels homes típic del passat immediat. Un règim que assumeix que els homes treballadors disposen de la mare, l'esposa, la germana o la serventa per a la realització de la feina que genera la vida privada en família. Dit d'una altra manera, les dones, avui tant o més formades professionalment que els homes, estan sent penalitzades en el mercat laboral, perquè continuen assumint la cura dels altres membres de la llar. Mentre, els homes treballadors poden oferir la seva força de treball amb una plena disponibilitat temporal cap al mercat laboral.

2. Temps de les mares i dels pares

En totes les societats europees s'està imposant, des de fa unes dècades, la integració en el mercat laboral de totes les persones adultes potencialment ocupables, ja siguin homes o dones. Darrere d'aquesta concepció hi ha motivacions instrumentals que intenten incrementar la competitivitat de les economies i reforçar els fonaments fiscals dels estats de benestar. Al llarg de la darrera dècada, tant l'OCDE com les institucions europees han promogut discursos que defensen la necessitat d'incorporar plenament les dones al mercat de treball, en una economia basada en el coneixement.

Amb la incorporació creixent de les dones a l'activitat remunerada, l'organització de les tasques domèstiques i l'atenció i cura dels fills/es vigents en el model de pare "guanyador del pa" topen amb dues noves situacions: d'una banda, amb les realitats del món laboral, que estipulen horaris i ritmes de treball sovint incompatibles amb les inversions de temps que reclamen les responsabilitats familiars i, de l'altra, amb els desitjos de moltes dones que aspiren a consolidar i impulsar les seves carreres professionals. Les vies de conciliació actuals impliquen habitualment alguna mena de cost o sacrifici, que continua sent assumit de forma desigual per homes i dones. Les dades del *Pànel de Famílies i Infància* permeten constatar que avui dia, dins la gran majoria de les llars amb fills/es, són les mares les que permeten resoldre les antítesis temporals entre el món laboral i la família. I, genèticament, amb ajuda limitada per part de les seves parelles.

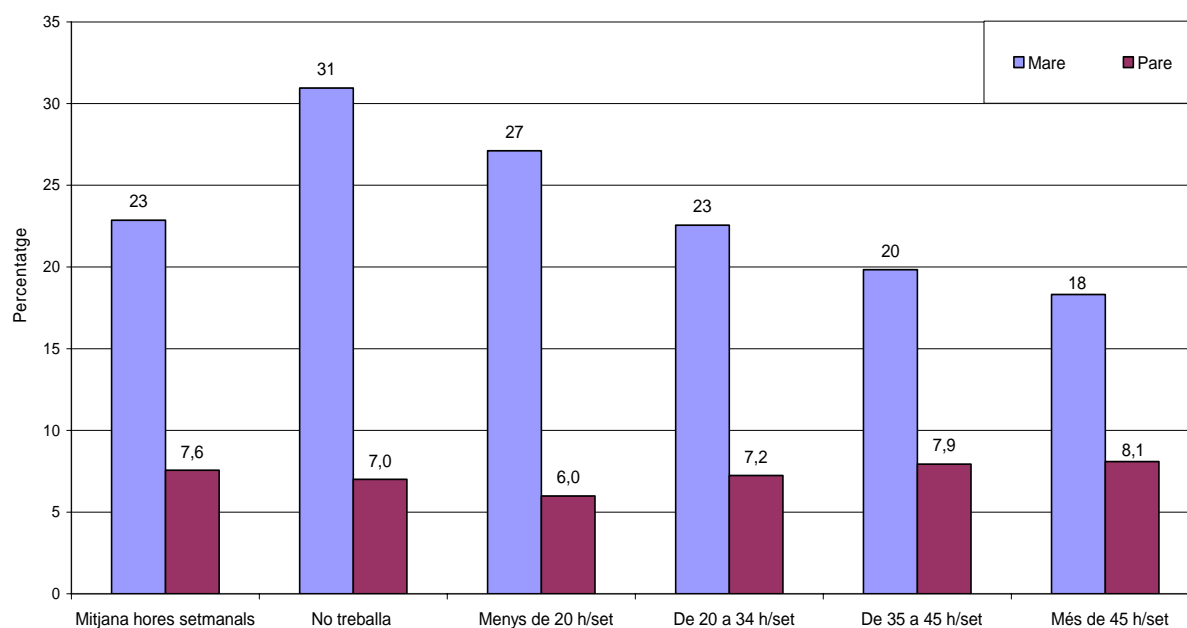
2.1 Dones i homes davant les tasques domèstiques

La recerca sociològica feminista ha evidenciat de manera crítica que la principal estratègia de "conciliació" de vida laboral i familiar, quan les mares fan una feina remunerada, passa habitualment per l'acumulació de càrregues. És el que es coneix com a "doble presència" en l'esfera pública i privada, que expressa la situació de dones que, tot i que tenen una activitat remunerada, també assumeixen la responsabilitat principal –i sovint única– en la supervisió, gestió i execució de les tasques domèstiques.

Les dades del *Pànel* ens permeten obtenir una fotografia, forçosament limitada, d'aquesta realitat complexa. El nivell de participació de la dona en el mercat laboral té una incidència significativa en la seva dedicació a tasques domèstiques, tot i que continuen sent elles les que hi dediquen moltes més hores. Com es pot veure al Gràfic 2 les dones que tenen una feina remunerada tendeixen a dedicar, de mitjana, menys hores a les tasques domèstiques que aquelles que no ho fan, i aquesta disminució és més alta com més hores treballen. Les mares que no treballen fora de la llar dediquen més de 30 hores setmanals a les tasques domèstiques. Les que tenen una ocupació remunerada de 35 hores o més dediquen una mica menys de 20 hores a aquest tipus de tasques. Més significatiu, en relació a la distribució dels temps de treball remunerat i no remunerat entre els pares i les mares, és

el fet que les parelles de les dones treballadores incrementin molt poc la seva contribució a les activitats domèstiques quan augmenten de manera important les hores que elles dediquen a una feina remunerada. És interessant fer notar que la situació més desfavorable per a una redistribució dels temps més gran s'esdevé quan les mares fan jornades laborals de menys de 20 hores setmanals. En aquest sentit, sembla que la jornada a temps parcial de la mare, presentada en molts discursos com una solució als problemes de la conciliació, no afavoreix que el pare amb fills/es adolescents modifiqui el seu rol tradicional dins de la llar.²

Gràfic 2. Mitjana d'hores setmanals que mares i pares dediquen a les tasques domèstiques segons jornada laboral de la mare. Catalunya, 2006

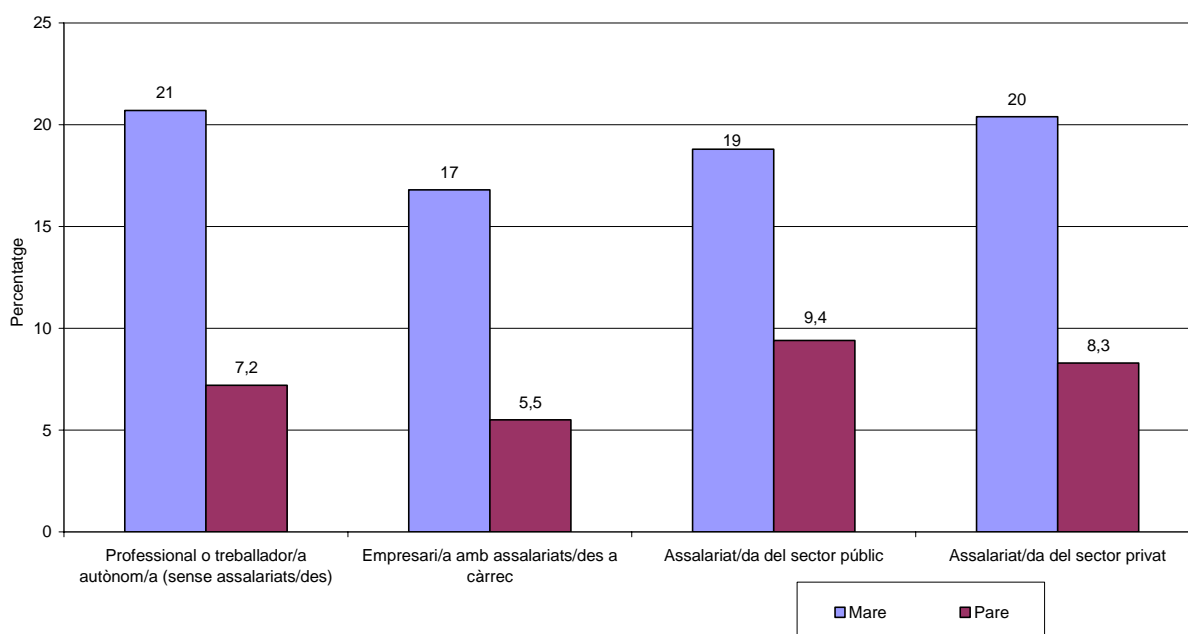
Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU).

El nombre d'hores que els pares dediquen a les tasques de la llar també varia relativament poc en funció d'altres atributs sociodemogràfics de les mares. Així, alguns autors/es han suggerit que les dones que estan en possessió de certs "recursos" – credencials educatives, una ocupació amb prestigi o ben pagada, etc.– aconseguen una distribució més equitativa de la feina familiar i domèstica. La premissa d'aquesta tesi es basa en la idea que hi ha certes tasques domèstiques que els membres de la parella intenten evitar, si poden. Quan un dels membres disposa de més recursos "externs" que l'altre, els utilitzarà per alliberar-se de les obligacions domèstiques (Brines, 1995). Les dades del *Pànel* avalen només parcialment aquesta tesi. D'una banda, és cert que les dones amb més formació dediquen menys hores a les tasques domèstiques. El nivell educatiu de les mares d'adolescents –i, per tant, el seu "valor de mercat"– té un efecte poc significatiu sobre la dedicació de les seves parelles. Les parelles de mares amb estudis universitaris dediquen escassament una hora més a les tasques domèstiques que les parelles de mares que no tenen estudis o que tenen només estudis primaris. L'aparent augment del "poder negociador" de la dona no es tradueix en un increment significatiu dels nivells de corresponsabilització dels homes.

² Aquest punt ja va ser apuntat fa uns anys per Brullet (1996) en un estudi sobre el repartiment dels treballs entre parelles joves amb fills/es petits.

El factor més important per explicar la mitjana d'hores que els pares dediquen a les tasques domèstiques és la seva situació professional (Gràfic 3). Els pares que dirigeixen una empresa amb persones assalariades són els que menys hores dediquen a aquestes activitats: només el 5,5 %. El fet que les seves parelles també presentin un nombre d'hores de dedicació relativament baix és indicatiu que moltes d'aquestes famílies “externalitzen” bona part d'aquestes activitats, a través de la contractació de serveis de suport domèstic, dinars fora de casa, etc. És interessant comprovar que els homes que més temps dediquen a les tasques domèstiques són els assalariats del sector públic; és a dir, treballadors que habitualment gaudeixen de bones condicions laborals per fer-ho, gràcies als esforços de l'Administració pública per afavorir la conciliació entre vida familiar i laboral. Per tant, amb mesures adequades és possible incentivar la corresponsabilització dels homes.³

Gràfic 3. Mitjana d'hores setmanals que dediquen la mare i el pare a les tasques domèstiques segons la seva situació professional. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU).

2.2 Pares i mares en l'atenció i seguiment dels fills i filles

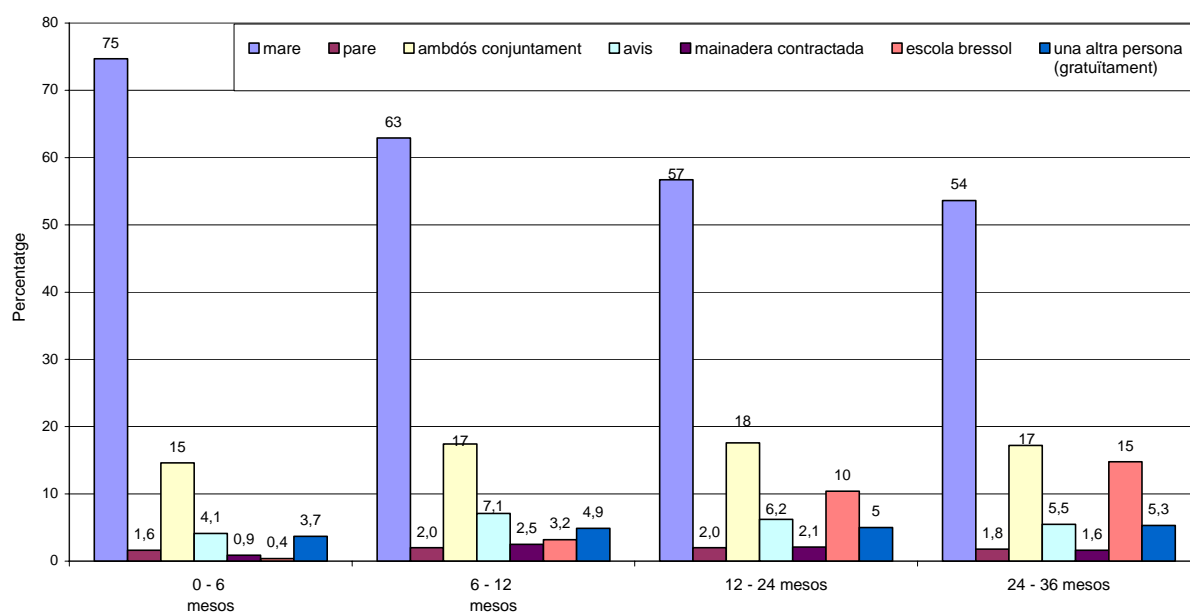
El manteniment del temps dedicat als fills/es ha estat possible gràcies als esforços i sacrificis que fan les seves mares, amb el manteniment en el dia a dia d'una intensa “doble presència”, com hem dit anteriorment. Les dades disponibles a l'Estat espanyol, obtingudes a partir de l'*Encuesta sobre Usos del Tiempo* de l'*Instituto Nacional de Estadística*, indiquen que les dones dediquen aproximadament tres cops més temps a la cura dels seus fills/es que els homes (CSIC 2005). Aquesta dada s'adiu amb les diferències de temps que mares i pares dediquen setmanalment a tasques domèstiques, com hem presentat anteriorment. Ara bé, aquestes diferències varien considerablement en funció d'algunes característiques sociodemogràfiques de les famílies i de l'etapa del cicle familiar en què es troben. En aquest sentit, la presència de fills/es de curta edat a la llar implica, per norma general, una intensificació de les necessitats d'atenció i cura i les responsables continuen sent les dones.

³ Tot i que, com és evident, hi persisteixen desigualtats importants que només es podran desterrar si s'adopten mesures que, a més, afavoreixin la corresponsabilització a través d'una socialització en valors d'equitat de gènere.

a) Pràctiques de cura a la petita infància

El *Pànel* recull informació retrospectiva sobre la cura i atenció prestada als fills/es adolescents uns deu anys enrere. El Gràfic 4 mostra qui es va fer càrrec principalment dels i les adolescents, objecte d'estudi del *Pànel de Famílies i Infància*, quan tenien entre zero i tres anys. Les dades ens diuen que malgrat els canvis en la presència d'homes i de dones en el mercat laboral, el paper central de la mare en els tres primers anys de vida dels infants continua sent molt majoritari. Tot i això, com ja hem fet notar en relació a les feines de la llar, és important tenir en compte que un grup minoritari (però significatiu) de mares i pares tendeixen a adoptar pràctiques de coresponsabilitat. En el cas de la cria i atenció dels infants, entre el 15 i el 20 % de parelles ja van compartir la cura dels seus fills/es, ara adolescents, quan eren molt petits. Aquests comportaments ens indiquen que, malgrat la persistència de fortes desigualtats, hi ha sectors socials ben predisposats al canvi i amb condicions de vida favorables per a construir un tipus nou de paternitat i maternitat, més compartit i democràtic, tal com apunten també altres estudis empírics fets a Catalunya (Brullet, 1998) i l'Estat espanyol (Meil, 2006; Alberdi i Escario, 2007).

Gràfic 4. Qui es va fer càrrec principalment del noi o noia quan tenia de 0 a 3 anys. Catalunya, 2006

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU).

Tenir fills/es petites té implicacions laborals i econòmiques importants per a les mares, però no per als pares. La Taula 1, a les dues primeres columnes, descriu la situació laboral i professional de mares amb fills o filles de sis anys o menys en comparació a la de mares amb fills o filles més grans. A les dues columnes següents es descriu la situació professional de pares amb característiques similars. Com es pot observar, gairebé tres de cada quatre dones amb fills/es petites treballen –moltes s'han reincorporat a la feina després d'uns anys d'inactivitat professional–, però les taxes d'inactivitat són deu punts superiors entre les mares amb fills més grans de sis anys. Quan es pregunta a les mares pel motiu de la seva inactivitat professional, el 61 % contesta que “no té temps per treballar i atendre responsabilitats domèstiques”. Les condicions laborals de les mares treballadores amb fills i/o filles petites són també significativament pitjors. Un percentatge més alt treballa amb contractes temporals o sense contracte. Els seus salaris, per norma general, són més baixos. També és molt significatiu el fet que entre les mares amb infants el percentatge

d'aquelles que guanyen més de 3.000 euros mensuals sigui pràcticament nul –el 2 % de les mares que tenen fills i/o filles més grans i prop del 9 % dels pares. Aquestes xifres ens parlen ben clar de les dificultats de les dones amb fills/es per assolir posicions professionals més valorades social i econòmicament. És el conegut efecte del “sostre de vidre” –*glass ceiling*–, que barra el pas de les dones més preparades professionalment a les posicions més altes de l'estructura ocupacional.

Taula 1. Diferència entre la situació professional les mares i pares amb fills o filles majors o menors de 6 anys. Catalunya, 2006

	Mare		Pare	
	Amb fills/es majors de 6 anys	Amb fills/es de 6 anys o menors	Amb fills/es majors de 6 anys	Amb fills/es de 6 anys o menors
Situació laboral				
Treballa	81%	72	96	94
Aturat/da	4,2	3,6	1,3	2,9
Inactiu/va	15	25	2,8	2,0
Motiu d'inactivitat				
No té temps per treballar i atendre responsabilitats familiars	40	61
Veu massa difícil trobar una feina adequada	26	9,1
Està incapacitada o malalta	14	9,1
Altres	20	21
Contracte laboral				
Funcionari/a	14	7,3	9,4	5,5
Indefinit	52	48	55	49
Temporal	9,2	15	4,8	11
Per compte propi	17	21	29	34
Sense contracte	4,5	7,3	0,7	0,4
Altres	3,1	2,6	1,1	0,4
Ingressos mensuals				
Menys de 1200€	54	60	20	29
De 1201€ a 1800€	23	21	33	30
De 1801€ a 3000€	15	16	28	24
De 3001€ a 4200€	1,6	0,5	6,2	4,9
Més de 4200€	0,4	0,0	3,1	3,1
Ingressos irregulars	6,2	2,7	11	8,8
Tipus de jornada laboral				
Partida	42	34	58	62
Contínua pel matí	25	30	14	7,2
Contínua per la tarda	3,6	3,1	2,0	1,7
Contínua per la nit	1,1	2,1	1,7	2,6
Mitja de matí	6,2	9,3	0,6	1,3
Mitja de tarda	2,0	2,6	1,4	0,9
Torns	5,3	0,5	4,3	6,0
Irregular o variable segons el dia	13	15	17	17
Altres tipus	1,8	3,6	1,6	1,7
Hores treballades a la setmana				
Menys de 20 h.	4,5	6,8	0,8	0,4
De 20 a 34 h.	23	28	2,7	2,2
De 35 a 45 h.	61	51	56	53
Més de 45 h.	12	14	40	43
Hora d'arribada a casa després de treballar				
Abans de les 9'00 h.	1,4	2,0	2,2	3,0
Entre les 9'00 i les 14'30 h.	12	18	3,6	4,8
Entre les 14'31 i les 18'00 h.	41	40	23	10
Entre les 18'01 i les 21'00 h.	38	33	61	69
Més tard de les 21'00 h.	8,1	6,5	9,8	13

Font: Panel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

... Menys de 20 observacions.

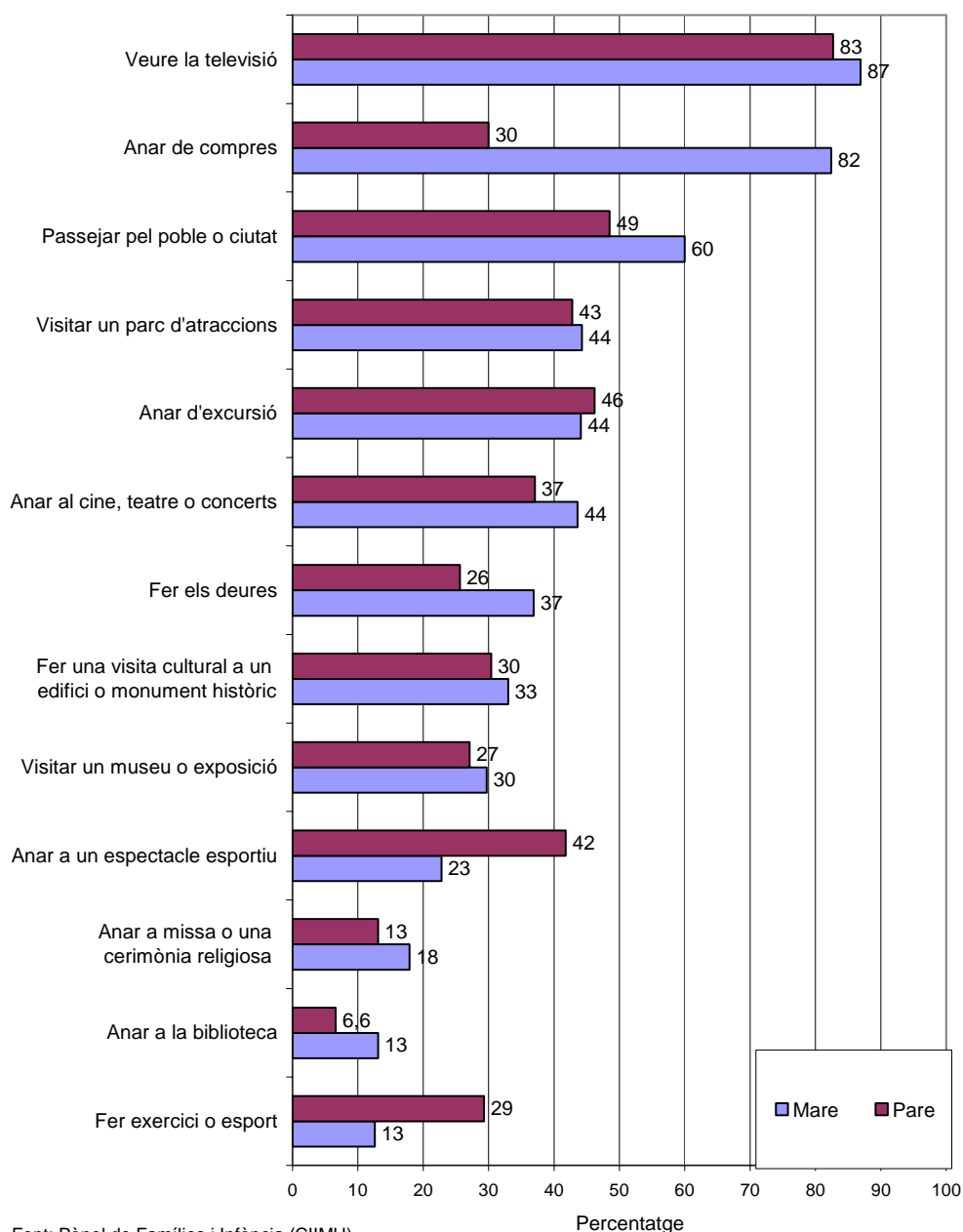
Un segon aspecte que cal destacar de la Taula 1 és que, a diferència del que passa amb les dones, la situació professional dels homes no està relacionada amb l'edat dels seus fills/es, ja que és pràcticament idèntica entre els pares amb fills/es petits i amb filles i/o filles més grans.

Un últim aspecte important són les diferències que es poden observar en el tipus de jornada laboral i l'horari d'arribada a casa de les mares. El percentatge de mares de fills i/o filles amb menys de set anys que treballen menys de 35 hores és del 35 % –vuit punts percentuals més que les mares amb fills i/o filles més grans. Prop del 40 % de les mares amb fills i/o filles petits treballen en jornada contínua de matí –ja sigui completa o mitja jornada. Ara bé, les diferències entre les jornades de les mares són petites, en general, a causa de rigideses institucionals del mercat laboral. A diferència del que succeeix a altres països, les oportunitats de trobar feina a temps parcial són encara bastant limitades i, per norma general, amb condicions laborals poc atractives. Això provoca que les dones que volen accedir a una feina remunerada en condicions laborals legals i dignes només ho puguin fer si accepten feines a temps complet. D'altra banda, bona part de les pràctiques horàries a les empreses –amb pauses llargues al migdia i horaris d'entrada i sortida desincronitzats amb els horaris escolars– continuen impedit sovint que mares amb fills/es petits puguin ajustar els seus horaris a les necessitats de la vida familiar. Aquestes rigideses, afegides a la poca col·laboració de les seves parelles i a la manca de polítiques de suport a la conciliació –que assegurin escoles bressol, serveis d'atenció a domicili o comunitaris– fan que moltes dones es vegin forçades a triar entre continuar treballant en condicions hostils a la vida familiar o plegar per tenir cura dels seus fills i/o filles i ocupar-se de l'organització integral de la vida familiar domèstica.

b) Temps compartit i seguiment dels fills i filles adolescents

L'adolescència és una etapa crucial en la vida de les persones. Durant aquest període del cicle vital, les experiències viscudes i les decisions preses poden afectar de forma transcendental la resta del curs biogràfic. Per exemple, el fracàs escolar, un embaràs prematur, l'abús de substàncies psicoactives o altres comportaments de risc poden tenir implicacions indesitjades que s'arrosseguen durant molt de temps. Com ha posat de manifest una llarga tradició de recerca empírica, un dels millors antidots contra els problemes que afloren a l'adolescència és el temps “de qualitat” que mares i pares dediquen als seus fills/es, la qual cosa implica la realització d'activitats amb ells i elles, la supervisió del que fan i la incentivació de certs comportaments, com l'estudi. És important, per tant, conèixer en quines activitats els pares i mares comparteixen temps amb els seus fills/es i quines qüestions de la seva vida són matèria de diàleg intergeneracional i de vigilància per part dels progenitors.

Gràfic 5. Activitats que l'adolescent fa amb la mare i el pare en el darrer mes. Catalunya, 2006

L'entramat familiar troba en les activitats compartides entre mares, pares i fills/es un dels nexes d'unió i una forma de reforçar la correspondència entre els valors que els progenitors volen transmetre als seus fills/es i aquells que els i les adolescents acaben fent seus i conformen la seva identitat. En el gràfic 5, obtingut a partir de les respostes dels i les adolescents al qüestionari del *Pànel*, es mostren algunes de les activitats més habituals que pares, mares i fills/es duen a terme conjuntament. En destaca, per damunt de qualsevol altra, veure la televisió, la qual cosa dóna una idea de la seva importància en l'articulació de relacions dins de la llar. El 86 % dels i les adolescents han vist la televisió amb la seva mare durant l'últim mes i el 83 % ho han fet amb el seu pare. Altres activitats més puntuals que els adolescents fan tant amb el pare com amb la mare són anar al parc d'atraccions, anar

d'excursió i visitar monuments. Pel que fa a la resta, hi ha un predomini d'activitats quotidianes que es fan amb la mare. Anar a comprar, passejar pel poble o la ciutat, ajudar a fer els deures o fer activitats de tipus cultural, com anar al cinema, al teatre o a concerts, anar a museus o exposicions, a la biblioteca, etc. són activitats en les quals la mare és l'acompanyant més habitual. El pare adquireix protagonisme en les activitats relacionades amb l'esport. El 29% de joves entrevistats (el 38 % dels nois i el 23 % de les noies) fan exercici físic o esport amb el seu pare, davant del 13% (10 % dels nois i 14 % de noies) que en fan amb la mare. El pare és també qui més sovint acompanya els seus fills/es a espectacles esportius. D'altra banda, les diferències de gènere detectades en el tipus d'activitats que fan mares, pares i filles i fills evidencien que es mantenen amb una certa intensitat models referencials de socialització específics per a nois i noies (Subirats i Brullet, 1988). En aquest sentit, mentre les activitats compartides amb les mares estan distribuïdes de forma bastant equitativa entre fills i filles, la dedicació dels pares està molt més focalitzada en els fills.

Els resultats de la nostra anàlisi sobre les activitats que pares i mares tenen amb els seus fills/es adolescents confirma, a grans trets, el que ja havíem vist en estudiar el paper dels pares i mares amb fills i/o filles petites: la rellevància explicativa de la "doble presència". Les mares continuen sent el pilar fonamental sobre el qual es sosté l'edifici familiar i, en particular, els processos de socialització dels fills/es, a través tant del nombre brut d'hores que dediquen a tasques d'atenció i cura dels infants com del temps de "qualitat" que inverteixen en la interacció quotidiana, en activitats compartides, i el seguiment de les seves activitats escolars i extra-escolars.

3. Temps dels joves

L'adolescència és un interessant punt d'inflexió en l'ús que les persones fan del seu temps al llarg del cicle vital. En contrast amb els infants de menys edat, el temps dels quals està totalment controlat per les persones adultes, els i les adolescents disposen d'un marge de maniobra, cada cop més gran, per a fer un ús discrecional del seu temps. Tot i que sis hores del seu temps diari continuen programades fins als 16 anys –temps que passen a l'escola–, les regulacions respecte a l'ús de la resta del seu temps es relaxen. L'adolescència és un període d'"exploració" en els usos del temps, no exempt de tensions i contradiccions, en què el jove descobreix un ampli ventall d'activitats a les quals pot dedicar el seu creixent "temps lliure". Fins i tot a l'escola, el marge de discreció sobre l'ús que els i les adolescents fan del temps augmenta. Generalment, el nombre d'assignatures optatives s'incrementa, com el nivell de tolerància respecte a "saltar-se classes".

La llibertat creixent que tenen els i les adolescents provoca que els usos que fan del temps hagin estat sovint motiu de preocupació, tant per part de mares i pares com de la societat en general. Allò que més amoïna són les "males companyies", és a dir, els cercles d'amistat, on no arriba la capacitat de vigilància de les persones adultes i no regeixen, o ho fan només parcialment, els seus principis i codis de conducta. D'altra banda, l'aparició de noves tecnologies de comunicació i entreteniment, com la televisió, en primer lloc i, internet, el mòbil o la consola de joc després, han estat vistes amb inquietud, perquè podien restar temps a usos més productius del temps. Rere aquestes inquietuds, hi ha una concepció de l'adolescència com una etapa d'exposició a riscos "evitables", amb una supervisió adequada de les seves activitats, en la qual els i les joves són susceptibles de caure en hàbits i comportaments que afectin negativament el seu benestar i les seves oportunitats vitals futures.

Amb la desaparició del model de família tradicional, derivada fonamentalment de la incorporació de les dones al mercat laboral formal i del nombre creixent de famílies monoparentals, s'ha estès l'opinió que s'han multiplicat els riscos associats a la manca de

temps de convivència intergeneracional. S'ha generalitzat la percepció que “pujar” els fills i filles és una tasca cada vegada més difícil, per a la qual no valen les receptes heretades. Això es tradueix sovint en un sentiment d'impotència. Molts pares arriben a pensar que facin el que facin “al final els fills, surten com volen” (Meil, 2006: 110). Aquest sentiment s'intensifica davant la multiplicació d'influències a les quals estan exposats els i les adolescents –a l'escola, al carrer, a casa davant de la televisió o a la seva habitació, amb la proliferació de tecnologies de la comunicació i l'entreteniment– i amb les quals els pares i mares senten que han de competir o, fins i tot, contra les quals han de “lluitar” pel bé del seu fill o filla. En aquest epígraf ens concentrarem exclusivament en els usos del temps per part dels i les adolescents en relació a les noves tecnologies pel fet que aquestes han estat sovint presentades com una de les principals distorsions sobre les pautes de relació intergeneracional dins de la llar.

3.1 L'oci i les noves tecnologies: una inversió de temps creixent

Bona part dels i les adolescents han convertit les seves habitacions en llocs d'oci i esbarjo, amb l'aquiescència del seu pare i mare. Coincidint amb el reforçament de la cultura de consum centrada en la llar, els processos de globalització i la creixent sofisticació de les tecnologies de la comunicació han imposat un horitzó sociocultural nou que hom ha anomenat “digitalisme”, en el qual noves possibilitats de comunicació electrònica creen formes noves de sociabilitat, basades en la desterritorialització i desmaterialització dels vincles –deixen d'estar ancorades a relacions de proximitat física i d'expressar-se en una forma orgànica o presencial (Feixa, García i Recio, CIIMU, 2004: 351). Com posen de manifest les dades estadístiques que es tenen sobre aquest tema, els i les grans protagonistes d'aquesta nova cultura digital són adolescents i joves (Castells et al., 2003). Aquests processos ha alterat de forma notable els hàbits de lleure adolescent. Entre setmana i durant el curs acadèmic, les pràctiques d'oci domèstic ocupen un lloc preeminent en els usos del temps dels i les nostres adolescents. La immensa majoria veuen la televisió habitualment, molts tant abans com després de sopar. Un percentatge igualment alt diu que escolta música. En comparació amb aquestes pràctiques d'oci més tradicional, l'ús de les noves tecnologies de comunicació i entreteniment està menys estès, encara que l'accés s'hi està generalitzant molt ràpidament. Prop de nou de cada deu adolescents reconeix que navega algun cop a la setmana per internet, i el 39 % ho fa a diari; aproximadament set de cada deu truquen o envien missatges SMS pel mòbil, i el 21 % ho fa a diari; percentatges similars juguen amb la consola de joc o amb l'ordinador.

Val la pena aturar-se en la relació de l'ús de tecnologies digitals de la comunicació i l'entreteniment amb el grau d'interacció social que l'adolescent manté amb altres persones. És evident que, en principi, noves tecnologies com internet o el telèfon mòbil obren noves oportunitats de comunicació i transmissió d'informació entre persones distanciades en l'espai. La qüestió que ha intrigat molts estudiosos del fenomen és fins a quin punt aquests nous fluxos d'informació contribueixen a sostenir relacions socials significatives i duradores. Les postures a l'entorn d'aquesta qüestió són molt variades i de vegades contradictòries. Alguns autors i autores han subratllat trets específics de les noves formes de sociabilitat creades al voltant de les noves tecnologies de la informació que ajuden a crear i reforçar vincles socials, com és el fet que permetin generar espais virtuals que integren persones amb gustos, estils de vida o interessos comuns o que contribueixin a mantenir vives relacions entre persones que no es poden veure amb la freqüència que desitjarien. A aquests aspectes s'han d'afegir altres elements que incrementen l'atractiu de les tecnologies digitals com a eines per crear relacions socials sòlides. Així, en els espais virtuals regeixen codis d'interacció diferents dels que seguim habitualment en les trobades cara a cara, molt més horitzontals i igualitaris, i molt més propicis a l'expressió sincera d'idees i emocions (Wellman et al., 1996; Wellman, 2001).

Davant d'aquestes visions, se situen altres autors/es que hi veuen limitacions, quan no perills, associats a les noves tecnologies. Segons una imatge bastant estesa, sovint evocada i comentada pels mitjans de comunicació i alguns professionals de la psicologia – arran de l'aparició de notícies puntuals–, els usos lúdics i comunicatius de les noves tecnologies digitals comportarien riscos d'aïllament associats a malestars infantils i juvenils.⁴ Des d'aquest punt de vista, els i les adolescents tancats en les seves “habitacions digitals” perden les seves habilitats socials i deixen de comunicar-se i interactuar amb les persones que els envolten –tant familiars com amics o amigues– per submergir-se en un món paral·lel, en el qual les persones més properes no tenen cabuda.

Taula 2. Pautes de comunicació amb la mare segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

Activitats que realitza l'adolescent entre setmana	Parla amb la mare diària o gairebé diàriament		
	De l'escola i els seus professors/es	Del que fa amb els amics/gues	De les coses que passen al món
Jugar a la videoconsola i/o ordinador			
Mai	51%	37	28
1 o 2 cops	39	28	26
3 o 4 cops	40	26	27
Cada dia	41	28	24
Escoltar música			
Mai	46	24	23
1 o 2 cops	35	28	22
3 o 4 cops	38	26	24
Cada dia	46	32	29
Navegar per internet			
Mai	48	31	24
1 o 2 cops	42	32	29
3 o 4 cops	43	29	25
Cada dia	43	30	27
Mirar la televisió abans de sopar			
Mai	49	37	32
1 o 2 cops	38	27	22
3 o 4 cops	42	29	26
Cada dia	43	29	27
Mirar la televisió després de sopar			
Mai	46	35	29
1 o 2 cops	41	32	25
3 o 4 cops	44	30	27
Cada dia	44	29	27
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues			
Mai	40	28	28
1 o 2 cops	42	30	25
3 o 4 cops	43	30	26
Cada dia	50	36	29

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

⁴ Un exemple extrem d'aquests tipus de notícies són les que es refereixen als hikikomori japonesos, joves que es tanquen a les seves habitacions digitals durant llargues temporades i que suspensen qualsevol contacte amb l'exterior.

Taula 3. Pautes de comunicació amb el pare segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

Activitats que realitza l'adolescent entre setmana	Parla amb el pare diària o gairebé diàriament		
	De l'escola i els seus professors/es	Del que fa amb els amics/gues	De les coses que passen al món
Jugar a la videoconsola i/o ordinador			
Mai	34%	20	27
1 o 2 cops	22	17	23
3 o 4 cops	23	17	24
Cada dia	24	16	23
Escoltar música			
Mai	22	11	21
1 o 2 cops	23	17	23
3 o 4 cops	23	15	24
Cada dia	28	19	25
Navegar per internet			
Mai	26	16	21
1 o 2 cops	27	18	28
3 o 4 cops	25	18	24
Cada dia	27	17	24
Mirar la televisió abans de sopar			
Mai	34	23	30
1 o 2 cops	26	27	19
3 o 4 cops	23	16	24
Cada dia	24	16	25
Mirar la televisió després de sopar			
Mai	31	19	26
1 o 2 cops	25	19	22
3 o 4 cops	27	17	26
Cada dia	26	17	25
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues			
Mai	23	18	26
1 o 2 cops	26	17	24
3 o 4 cops	29	18	25
Cada dia	29	19	23

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

Doncs bé, aquesta imatge de reclusió de l'adolescent no apareix confirmada per les dades. Els resultats de la nostra anàlisi deixen entreveure que hi ha una relació feble entre les pautes de comunicació dels i les adolescents amb el seu pare i mare i la freqüència en què fan ús de tecnologies digitals, escolten música o veuen la televisió. A les Taules 2 i 3 es pot observar que el percentatge d'adolescents que declara que comenta qüestions escolars amb el seu pare i mare diàriament o gairebé, o que parlen sobre els seus amics i amigues o sobre notícies i coses que passen al món, varia poc en funció de l'ús que fan de la consola de joc, el mòbil, internet o la freqüència amb què escolten música i veuen la televisió. La comunicació intergeneracional se'n ressent una mica amb l'ús freqüent de la consola de joc, però gairebé no es veu afectada per altres tecnologies.

Taula 4. Pautes d'interacció amb amics/gues segons l'ús de tecnologies de la informació i entreteniment. Catalunya, 2006

	Passa temps amb amics/gues	
	Entre setmana ^a	Caps de setmana ^b
Jugar a la videoconsola i/o ordinador		
Mai o gairebé mai	37	62
Algun cop	39	60
Sovint	49	62
Molt sovint	56	70
Trucar o enviar missatges de mòbil a amics/gues		
Mai o gairebé mai	30	.
Algun cop	39	.
Sovint	52	.
Molt sovint	63	.
Navegar per internet		
Mai o gairebé mai	33	48
Algun cop	34	52
Sovint	43	64
Molt sovint	55	75
Escoltar música		
Mai o gairebé mai	21	43
Algun cop	31	41
Sovint	37	59
Molt sovint	50	71
Mirar la televisió abans de sopar ^c		
Mai o gairebé mai	34	56
Algun cop	41	62
Sovint	42	60
Molt sovint	50	67
Mirar la televisió després de sopar		
Mai o gairebé mai	28	.
Algun cop	39	.
Sovint	40	.
Molt sovint	49	.

Font: Pànel de Famílies i Infància (CIIMU), 2006.

a: El percentatge correspon a adolescents que passen temps amb els seus amics/gues de tres a cinc dies entre setmana.

b: El percentatge correspon a adolescents que queden amb els seus amics/gues de "sovint" a "molt sovint" els caps de setmana.

c: Mirar la televisió durant tot el cap de setmana.

Més significativa és la relació entre les pautes d'interacció amb amics i amigues i l'ús de tecnologies d'informació i entreteniment. A la Taula 4 es pot observar clarament que els adolescents que fan ús freqüent del mòbil o de la consola de joc o que naveguen per internet, escolten música i veuen més televisió, tendeixen a mantenir contactes més freqüents amb els seus amics i amigues, tant de dilluns a divendres, com durant el cap de setmana. Lluny d'aïllar socialment, l'evidència suggereix que aquestes tecnologies reforcen els vincles amb el grup d'iguals. Els missatges SMS, el correu electrònic o el MSM

Messenger obren oportunitats inèdites d'ampliar el temps que es passa –en aquest cas, virtualment– al costat dels amics i amigues, en ocasions fins a altes hores de la nit. Al marge de la intensificació de la comunicació entre adolescents que propicien aquests dispositius, internet o la pròpia televisió es converteixen en agents de socialització, que fan emergir autèntiques comunitats d'aprenentatge on els i les joves comparteixen referents i construeixen les seves identitats col·lectives.

4. Conclusions: nous reptes per a l'organització del temps

La societat catalana és testimoni de la transició d'un model familiar amb un suport econòmic principal, i sovint únic –el pare de família–, a un nou model en què els dos membres de la parella tenen una feina remunerada. Aquesta transició s'esdevé a una velocitat inusitada, impulsada per les exigències competitives del sistema econòmic i promocionada des dels propis estats –i entitats supranacionals, com l'OCDE o la UE. El que no està canviant tan ràpidament són les assumpcions culturals i ideològiques en què es basava el model del “guanyador de pa”. Continuen impregnant les regulacions formals i informals del mercat laboral certes expectatives que mantenen els empresaris respecte la dedicació dels seus treballadors i treballadores i les mateixes concepcions que homes i dones assumeixen en relació al seu paper dins de la família. Malgrat els progressos evidents en la participació de les dones en el mercat de treball formal, el món laboral continua tractant dones i homes de forma desigual. Persisteixen alts nivells de segmentació per gènere, amb les dones sobrerrepresentades en feines mal remunerades, amb contractes temporals i jornades més curtes. El treball remunerat de les dones es tendeix a veure com a subsidiari del de la seva parella. Això afecta el seu “poder negociador” dins de la llar i, en particular, la seva capacitat per aconseguir una distribució equitativa de tasques domèstiques amb la seva parella. En aquestes condicions, les pressions creixents per conciliar vida laboral i familiar recauen fonamentalment sobre les dones.

No obstant, les dades del Pànel posen de manifest que és exagerat pensar que els déficits de poder negociador de les dones a la llar ho expliquen tot. S'hauria de posar també l'èmfasi en la situació professional dels homes. La recerca sociològica internacional sobre paternitat i masculinitat suggereix que hi ha un nombre creixent d'homes que desitjarien tenir una vida personal més equilibrada, que els permetés una implicació més gran en l'atenció i el seguiment dels seus fills i filles (Kimmel, 2000; Hobson i Morgan, 2002). L'esclletxa entre desitjos i pràctiques seria producte, d'una banda, de les condicions de treball dels homes – amb jornades laborals més llargues i nivells de responsabilitat més alts– i de l'altra, de certs avantatges de les seves feines remunerades –salarials, oportunitats de promoció– que les famílies no estan disposades a arriscar o a sacrificar en benefici de més temps familiar. De fet, certes dades examinades apunten en aquesta direcció. Els pares que més hores dediquen a la llar són els assalariats del sector públic, que previsiblement gaudeixen de les millors condicions per conciliar la seva vida laboral i familiar. Per exemple, dediquen a les tasques domèstiques gairebé quatre hores més que els empresaris.

Un primer repte de les “polítiques de conciliació” és establir les bases per a una responsabilitat compartida de les tasques domèstiques. Aquest objectiu no s'aconsegueix si els problemes de conciliació es veuen com un “assumpte” que només afecta les dones. L'agenda política i empresarial més sensibilitzada amb aquestes qüestions massa sovint s'ha centrat en la creació de condicions de flexibilitat que permetin a les mares participar en el mercat laboral i continuar assumint de forma predominant les obligacions domèstiques i familiars. Mentre passa això, les cultures empresarials continuen recompensant els empleats que es poden comportar com si no tinguessin responsabilitats addicionals a la vida. En aquestes condicions, les pràctiques de flexibilitat aparentment destinades a afavorir les “preferències” de les dones contribueixen a perpetuar la segregació per gènere i reforcen la idea que les dones ni volen ni poden ocupar les feines remunerades més feixugues, que

demanen implicacions personals més importants. El gran repte de les noves polítiques de conciliació és crear condicions propícies per a la correponsabilització d'homes i dones, combatre tota forma de discriminació laboral per raó de gènere i "normalitzar" les jornades inferiors a les 45 hores entre els homes,⁵ els permisos de paternitat independents dels permisos maternals, les excedències paternes i les pràctiques de reorganització del temps de treball per fer-lo compatible amb necessitats familiars.

Un segon gran repte de les "polítiques de conciliació" és reconèixer la perspectiva dels infants. D'acord a les estipulacions de la Convenció dels Drets de la Infància de 1989, els Estats tenen l'obligació de protegir la responsabilitat primària dels pares i mares de proveir atencions i fer un seguiment dels seus fills i filles i d'ajudar-los en aquestes tasques amb iniciatives i programes específics, per promoure els interessos dels infants. La Convenció també estableix que els infants tenen el dret a expressar els seus punts de vista i que siguin tinguts en compte. Això significa que governs i òrgans legislatius estan obligats a plantejar-se fins a quin punt les lleis i les regulacions adoptades en relació a qüestions més generals que poden afectar directament o indirecta els infants resolen problemes i donen resposta a les seves demandes i necessitats.

La vida dels infants ha canviat de forma profunda en els darrers anys. Molts d'aquests canvis estan vinculats a la decadència del model familiar de sustentador únic, encara que no és l'únic factor que els ha precipitat. El grup d'iguals, els mitjans de comunicació i la publicitat i les noves tecnologies s'han convertit en agents socialitzadors poderosos, al costat de la família i l'escola –amb les quals de vegades entren en competència. En aquest context, els pares i mares veuen amb certa "angoixa" les dificultats que tenen per compaginar el temps laborals amb el temps familiar i fer així un seguiment adequat dels seus fills i filles. Davant la multiplicació d'influències sobre els seus fills i filles i els constrenyiments d'horaris sobre les seves possibilitats de dedicació a ells i elles, n'hi ha que tenen la sensació que "facin el que facin, els fills i filles surten com volen".

En aquestes circumstàncies, és important preguntar-se quin és el "bé superior" de l'infant que les administracions públiques estan compromeses a perseguir. Atesa la seva rellevància social és important que, com passa en altres països, la resposta a aquesta pregunta es basi en la recerca social rigorosa sobre el món de les famílies i la infància. A partir d'abundant recerca internacional, sabem que la dedicació dels pares i mares als fills i filles és una inversió de primer ordre per afavorir el seu benestar present i el seu desenvolupament social i cognitiu. Com hem vist aquí, aquesta dedicació no significa necessàriament "quantitat de temps" –sinó que més aviat té a veure amb els usos que pares i mares fan d'aquest temps–, però és evident que la dedicació és inviable quan les mares i pares estan "desbordats". Aquests resultats se sumen a moltes altres evidències acumulades en la recerca sociològica, que suggereixen que els dèficits en inversions familiars en temps dedicat als seus fills i filles afecten negativament la salut i el benestar dels infants i estan associats amb trastorns emocionals, problemes de conducta i dificultats educatives.⁶ Altres dades del Pànel ens indiquen que la implicació de la dedicació familiar sobre els rendiments i expectatives educatives. Les dades presentades avalen que el seguiment familiar de l'activitat escolar dels seus fills i filles exerceix una influència positiva sobre les notes mitjanes i les expectatives de fer estudis universitaris, especialment entre les famílies amb nivell de renda més baix –fet que contribueix a corregir efectes de classe social sobre els rendiments acadèmics.

⁵ Un dels efectes de la reducció de la jornada laboral a 35 hores a França ha estat l'increment de la correponsabilització (Letablier 2006).

⁶ Altres explotacions del Pànel, presentades en un altre lloc (*Informe final dels primers resultats del Pànel de Famílies i Infància 2007*: 101) posen en relleu, per exemple, que l'arribada de pares i mares a hores intempestives –abans de les nou del matí, després d'una jornada laboral nocturna o després de les deu de la nit– incideixen en la probabilitat que el seu fill/a tingui obesitat o sobrepès.

Una veritable política d'organització del temps és una política que fomenta usos òptims del temps compartit. Les formules assajades a diversos països són diverses, i algunes poden semblar èticament qüestionables. A Holanda o als països escandinaus, l'Administració ha optat per finançar campanyes en els mitjans de comunicació per animar els pares –homes– a incrementar el nivell de dedicació als seus fills i filles. A Austràlia, l'Administració ha desenvolupat serveis d'informació i suport a pares i mares que passen per períodes crítics de transició –com l'etapa perinatal i postnatal o l'etapa immediatament posterior a un divorci–, per afavorir l'adaptació als nous escenaris vitals i la implantació de “bones pràctiques familiars”.⁷ En països com Finlàndia i la Gran Bretanya s'ha obert un debat sobre si escau penalitzar la negligència familiar. A la Gran Bretanya, el govern de Tony Blair va arribar a l'extrem de condicionar el dret a percebre certes prestacions de famílies amb fills i filles implicats en comportaments “asocials” a la participació dels progenitors en cursos de bones pràctiques familiars. El que posen de manifest tots aquests exemples és que, amb independència del valor de cadascuna de les propostes i iniciatives específiques, Catalunya s'està incorporant a un debat obert a les societats desenvolupades. La recerca rigorosa a partir d'instruments complexos, com el *Pànel de Famílies i Infància*, ha de contribuir al fet que les aportacions que es puguin fer a aquest debat internacional estiguin a l'alçada d'allò que la nostra societat necessita i reclama.

Bibliografia

- Alberdi, I. i Escario, P. (2007), *Los hombres jóvenes y la paternidad*, Madrid, BBVA.
- Brines, J. (1993), “The exchange value of housework”, *Rationality and Society*, 5: 302-340.
- Brullet, C. (1996), *Anàlisi de l'organització i el repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre les parelles joves amb criatures petites en una ciutat industrial de Catalunya*, tesi doctoral, Departament de Sociologia, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (1998), “Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya”, dins Giner, S. et al., *La societat Catalana*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Institut Català d'Estadística: 443-465.
- Burgess, A. (2005) “State intervention and parental responsibility: child support in Australia”, *Public Policy Research* 12, 1.
- Castells, M., Tubella, I., Sancho, T., Díaz, M.I. i Wellman, B. (2003), *La Societat Xarxa a Catalunya*, Barcelona, Rosa dels Vents-UOC.
- CIIMU (2007), *Informe final dels primers resultats del Pànel de Famílies i Infància*, Barcelona
- (2004) *Informe del CIIMU 2004. Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà.
- (2002) *Informe del CIIMU 2002. La Infància i les famílies als inicis del segle XXI*. Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà.
- CSIC (2005), *El uso del tiempo en la vida cotidiana*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC).
- Feixa, C., García, I. i Recio, C. (2004), “Estils de vida i cultura digital: la generació xarxa a Catalunya”, dins Gómez-Granell, C. et al., *Informe del CIIMU 2004. Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona, Institut d'Infància i Món Urbà.
- Hobson, B. i Morgan, D. (2002), “Introduction: making men into fathers”, dins Hobson, B. (ed.) *Making Men into Fathers: Men, Masculinities and the Social Politics of Fatherhood*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kimmel, M. (2000), *What Do Men Want?*, Cambridge, MA, Harvard Business School Press.

⁷ El seguiment dels pares recentment divorciats per part d'aquests serveis de suport ha permès reduir significativament les taxes d'impagament de les pensions de manutenció (Burgess 2005).

- Letablier, M.T. (2006), "Childcare in a changing world: policy responses to working time flexibility in France", dins Lewis, J. (ed.), *Children, Changing Families and Welfare States*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Meil, G. (2006), *Pares i fills a l'Espanya actual*, Barcelona, La Caixa.
- Subirats, M. i Brullet, C.(1988), *Rosa y azul; la transmisión de los géneros en la escuela mixta*, Madrid, Ministerio de Cultura.
- Wellman, B., Salaff, J., Dimitrova, D., Garton, L., Gulia, M. i Haythornwaite, C. (1996), "Computer networks as social networks: Collaborative work, telework, and virtual community", *Annual Review of Sociology*, 22: 213-238.
- Wellman, B. (2001), "Physical place and cyberplace: The rise of personalized networking" *International Journal of Urban and Regional Research* 25, 2: 227-252